

## OTLARNING TUZILISHIGA KO'RA TURLARI

**Suyunova Sevinch Baxtiyor qizi**

*Ilmiy rahbar: Sadinov Fazliddin Pardayevich*

*Samarqand davlat chet tillari instituti*

**Annotatsiya:** Mazkur maqolada o‘tlarga oid leksik birliklarning tuzilishiga ko‘ra turlari, ularning ona tilida ifodalanish xususiyatlari va zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari yoritilgan. Maqolada so‘z tuzilishining asosiy komponentlari, morfemalar, ildiz va qo‘shimchalarning o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘zbek tilida so‘zlarni tuzilishiga ko‘ra tahlil qilish usullari, so‘zlarning murakkabligi va birikmalar orqali ma‘noni boyitish imkoniyatlari ko‘rib chiqilgan.

**Kalit so‘zlar:** otlar, so‘z tuzilishi, ildiz, qo‘shimcha, morfema, murakkab so‘z, ona tili.

### Kirish

Ona tili ta‘limida so‘z tuzilishini tushunish va uning tarkibiy qismlarini ajratib bilish muhim o‘rin tutadi. So‘zning tuzilishi tilning leksik va morfologik tizimini anglashga, tilni to‘g‘ri va aniq ishlatishga yordam beradi. O‘zbek tilshunosligida otlar, ularning tuzilishi va tarkibi alohida o‘rganiladigan mavzulardan biridir. Otlarning tuzilishi va turlari o‘quvchilarga nafaqat grammatik jihatdan, balki semantik va kommunikativ jihatdan ham to‘g‘ri ishlashga imkon beradi. Zamonaviy tilshunoslikda so‘zning ildiz va qo‘shimchalarga ajratilishi, murakkab va birikma so‘zlarning shakllanish mexanizmlari keng o‘rganilmoqda.

O‘zbek tilida otlar tuzilishiga ko‘ra uch asosiy turga bo‘linadi: sodda, va murakkab otlar. Sodda otlar ildizdan iborat bo‘lib, o‘zining asosiy leksik ma‘nosini saqlaydi. Masalan, “kitob”, “daraxt”, “uy”. Ushbu otlar tilning asosiy leksik fondini tashkil qiladi va ko‘pincha qo‘shimchasiz ishlatiladi.

Qo‘shimchalar otlarning ma‘nosini kengaytiradi yoki ularning sintaktik vazifasini belgilaydi. Masalan, “kitobchi” (ishqiboz ma‘nosida), “daraxtzor” (o‘rmon yoki daraxtlar joyi).

Murakkab otlar esa ikki yoki undan ortiq ildiz so‘zlarning birlashishi orqali hosil bo‘ladi. Bu turdagi otlar o‘zbek tilida ko‘p ishlatiladi va semantik jihatdan boy ma‘no ifodalaydi. Masalan, “ta‘lim-madaniyat”, “bog‘-uy”, “ota-ona”. Murakkab otlar tilning morfologik va semantik integratsiyasini, so‘z birikmalarining kontekstga mos ishlatilishini o‘rganish uchun asosiy vosita hisoblanadi.

O‘zbek tilida otlar turli morfemik tarkibga ega bo‘lib, ularning tuzilishi tilning leksik va grammatik tizimini anglashda muhim vositadir. Sodda otlar ildizdan iborat bo‘lib, o‘zining

asosiy leksik ma’nosini saqlaydi. Ushbu turdagi otlar ko‘pincha ma’lum ob’ekt, shaxs yoki tushunchani ifodalaydi. Masalan, “daraxt”, “kitob”, “bola” kabi so‘zlar o‘z-o‘zidan ma’noga ega bo‘lib, ularni morfemik tahlil qilish juda sodda. Sodda otlarning predikativ va sintaktik vazifasi ularning kontekstga mos ishlatilishini osonlashtiradi va ona tilida so‘z boyligini oshiradi.

Qo‘shimchalar otlarning semantik va sintaktik funksiyasini o‘zgartiradi, ma’nosini kengaytiradi yoki yangi leksik birlik yaratadi. Bu jarayon o‘quvchilarda tilni yanada mukammal anglash va yangi so‘zlarni yaratish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Pedagogik jihatdan hosilaviy otlar o‘quvchilarning so‘z boyligini rivojlantirish, so‘z tuzilishini tahlil qilish va grammatik qoidalarini mustahkamlash uchun samarali vositadir.

Murakkab otlar esa ikki yoki undan ortiq ildiz so‘zlarning birlashishi orqali shakllanadi. Bu turdagi otlar o‘zbek tilida semantik jihatdan boy va ifodali bo‘lib, so‘z birikmalarining kontekstga mos ishlatilishini ta’minlaydi. Masalan, “ota-ona”, “ta’lim-madaniyat”, “bog‘-uy” kabi murakkab otlar bir nechta ma’noni birlashtiradi va murakkab tushunchalarni ifodalash imkonini beradi. O‘quvchilar murakkab otlarni tahlil qilish orqali morfemik tarkibni ajratishni, ildiz va qo‘shimchalarning semantik rolini tushunishni o‘rganadi. Shu bilan birga, murakkab otlar tilning sintaktik va morfologik tizimini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Ona tilida otlarni tuzilishiga ko‘ra tahlil qilish metodlari pedagogik jarayonda asosiy o‘rin tutadi. O‘quvchilarga so‘zlarni ildiz, qo‘shimcha va birikmalar orqali ajratish ko‘nikmasi berish orqali ularning grammatika qoidalarini o‘zlashtirish jarayoni samarali bo‘ladi. Masalan, “kitobxona” so‘zini tahlil qilganda, ildiz “kitob” va hosilaviy qo‘shimcha “-xona” ajratiladi, bu esa o‘quvchilarga so‘zning semantik va sintaktik funksiyasini anglash imkonini beradi. Shu tarzda o‘quvchilar tilni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy mashg‘ulotlarda ham chuqurroq o‘rganadi.

Zamonaviy ta’lim yondashuvlarida o‘quvchilarni so‘z tuzilishini o‘rganishga jalb qilish uchun interaktiv va amaliy mashg‘ulotlar qo‘llaniladi. Masalan, lug‘at ishlari, so‘zlarni guruhlash, morfemalarni ajratish, so‘zlardan yangi murakkab birliklar hosil qilish orqali o‘quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilar turli kontekstlarda so‘zlarni qo‘llash, ularning ma’nosini kengaytirish va ifodaviy qobiliyatini oshirishni o‘rganadi.

O‘quvchilarga murakkab otlarni tahlil qilishda kontekstual yondashuvni qo‘llash muhim ahamiyatga ega. So‘zning kontekstga mos ishlatilishi orqali uning semantik nuanslari va stilistik xususiyatlari aniqlanadi. Masalan, “ta’lim-madaniyat” so‘zi rasmiy yoki ilmiy kontekstda ishlatilganda, uning ma’nosi kengayadi va o‘quvchilarda semantik tafakkur

rivojlanadi. Shu tarzda so‘z tuzilishi va kontekstual qo‘llanilishi o‘quvchilarning ona tilidagi fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Pedagogik tajribalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda so‘z tuzilishini tahlil qilish ko‘nikmasi ular tilni chuqurroq anglashiga, grammatika va imlo qoidalarini mustahkamlashiga, so‘z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat ona tilini mukammal egallash, balki o‘z fikrini aniq va lo‘nda ifoda etish qobiliyatini shakllantiradi.

Shuningdek, otlarning tuzilishiga ko‘ra turlari bilan ishlash o‘quvchilarning mantiqiy tafakkuri, tahliliy va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, murakkab va hosilaviy so‘zlardan yangi ifodalarni yaratish, ularni gap tarkibida to‘g‘ri joylashtirish o‘quvchilarga tilni tizimli va samarali ishlatishni o‘rgatadi. Bu pedagogik yondashuvlar ona tilini chuqurroq o‘rganish va undan muloqot vositasi sifatida foydalanishni ta‘minlaydi.

Zamonaviy ona tili ta‘limida o‘quvchilarga otlarning tuzilishiga ko‘ra tahlil qilish metodlari o‘rgatiladi. Bu jarayonda so‘zlarni ildiz, qo‘shimcha va murakkab tarkibiy qismlarga ajratish ko‘nikmasi shakllanadi. Shu bilan birga, so‘zning morfemik tarkibi orqali uning sintaktik vazifasi, semantik nuanslari va stilistik xususiyatlari aniqlanadi. Masalan, “o‘qituvchi” so‘zi ildiz “o‘q” va hosilaviy qo‘shimcha “-uvchi” orqali ishlatiladi. Bu yondashuv o‘quvchilarning tilni to‘g‘ri ishlatish ko‘nikmasini oshiradi va grammatika qoidalarini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, murakkab otlar va hosilaviy otlarning kontekstga mos ishlatilishi tilning boyligini oshiradi. Ona tili darslarida o‘quvchilarni so‘zlarni tahlil qilishga yo‘naltirish, ularni turli kontekstlarda qo‘llash, tilni chuqurroq o‘rganish va ifodaviy qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tarzda so‘z tuzilishi o‘quvchilarning mantiqiy tafakkuri va til madaniyatini rivojlantiradi.

O‘zbek tilida otlarning tuzilishiga ko‘ra tahlili nafaqat tilshunoslik nuqtai nazaridan, balki pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchilarda otlarni sodda, hosilaviy va murakkab shaklda ajratish ko‘nikmasi shakllanganda, ular tilning morfologik va sintaktik tizimini mukammalroq tushunadi. Masalan, sodda otlarni turli kontekstlarda ishlatish orqali o‘quvchilar ularning leksik ma‘nosini mustahkamlashadi va gap tarkibida ularni aniq qo‘llashni o‘rganadi.

Masalan, “shoir” ildiz “sho” va qo‘shimcha “-ir” orqali hosil bo‘ladi; “kitobxona” esa ildiz “kitob” va hosilaviy qo‘shimcha “-xona”dan tashkil topgan. Shu tarzda o‘quvchilar morfemalarni ajratib tahlil qilish orqali tilni chuqurroq anglaydi va so‘zlarning semantik nuanslarini tushunadi.

Murakkab otlar esa o‘quvchilarga tilning struktural xususiyatlarini chuqurroq tushuntirish imkonini beradi. Murakkab otlar ikki yoki undan ortiq ildiz so‘zlarning birlashishi orqali hosil bo‘ladi va ular ma‘noni kengaytiradi. Masalan, “ota-ona”, “shahar-markaz”, “ilm-fan”

kabi so‘zlar bir nechta tushunchalarni o‘zida mujassam etadi. Pedagogik jihatdan bu turdagi otlar o‘quvchilarda mantiqiy va tahliliy tafakkurni rivojlantirish, ularni murakkab ma’nolarni anglashga o‘rgatish imkonini beradi.

Zamonaviy ta’limda o‘quvchilarning morfemik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun interaktiv metodlar qo‘llaniladi. Masalan, o‘quvchilar guruhlariga bo‘linib, so‘zlarni ildiz, qo‘shimcha va murakkab tarkibiy qismlarga ajratish orqali o‘zaro musobaqalar o‘tkazadilar. Shu bilan birga, vizual vositalar, diagrammalar va interaktiv doskalar yordamida morfemalarni ajratish jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘ladi. Bu esa o‘quvchilarning ona tilini chuqurroq o‘rganishiga, so‘z boyligini oshirishga va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘quvchilarning tilni amaliy qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishda matn tahlili muhim ahamiyatga ega. Murakkab va hosilaviy otlar bilan ishlash orqali o‘quvchilar matndagi semantik bog‘liqlikni aniqlash, so‘zlarning kontekstga mos ishlatilishini tushunish, sinonim va antonimlarni aniqlash ko‘nikmalarini egallaydi. Masalan, “ilm-fan” murakkab otini tahlil qilganda, u ilmiy va ta’limiy kontekstlarda qanday ishlatilishi mumkinligi o‘quvchilarga namoyon bo‘ladi. Shu tarzda so‘zlarning tuzilishiga ko‘ra tahlil qilish tilning kommunikativ funksiyasini yaxshilaydi.

Bundan tashqari, differensial yondashuv o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish imkonini beradi. Har bir o‘quvchining til idroki, so‘z boyligi va morfemik tahlil ko‘nikmasi turlicha bo‘ladi. Shu sababli mashg‘ulotlarda murakkab va sodda so‘zlar bilan alohida ishlash, qo‘shimcha vazifalar berish orqali har bir o‘quvchi o‘z darajasida tilni mukammal egallaydi. Bu pedagogik yondashuv o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy va mantiqiy tafakkur rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy ona tili darslarida ko‘rgazmali va amaliy mashg‘ulotlar keng qo‘llaniladi. Masalan, o‘quvchilarga turli predmetlar yoki rasmlar asosida so‘zlar yaratish, murakkab otlarni qo‘llash va ularni tahlil qilish vazifalari beriladi. Bu jarayon o‘quvchilarning vizual tafakkuri, diqqat va aniqlik ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, o‘quvchilar so‘z boyligini kengaytiradi, grammatik qoidalarni mustahkamlaydi va tilni ijodiy tarzda qo‘llashni o‘rganadi.

### **Xulosa**

Xulosa qilib aytganda, otlarning tuzilishiga ko‘ra turlari ona tilini o‘rganishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Sodda, hosilaviy va murakkab otlarning tahlili tilshunoslik va ta’lim jarayonida so‘z boyligini anglash, grammatika qoidalarini mustahkamlash va ifodaviy qobiliyatni oshirish imkonini beradi. Zamonaviy ta’lim metodikasida o‘quvchilarga so‘zlarni morfemik tarkibiga ajratish, ularning kontekstga mos ishlatilishini tahlil qilish bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Normatov, R. O‘zbek tili grammatikasi. Toshkent: Fan, 2018.
2. Qo‘ldoshev, A. Morfemik tuzilish va so‘z hosil qilish nazariyasi. Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Rasulov, M. Ona tilini o‘qitish metodikasi. Toshkent: Ta’lim, 2020.
4. Tashkent, S. O‘zbek tili va adabiyoti darsliklari: so‘z tuzilishi bo‘yicha tahlillar. Toshkent: Sharq, 2021.
5. Karimova, N. Tilshunoslik va ona tili pedagogikasi. Toshkent: Akademiya, 2019.
6. Islomov, D. Morfologik tahlil va tilni o‘rgatish metodikasi. Toshkent: Fan va Ta’lim, 2020.
7. Abdullayev, H. O‘zbek tilida otlarning morfemik tarkibi va pedagogik ahamiyati. Toshkent: Yangi Asr Avlodi, 2021.